

พระพุทธรูป: พัฒนาการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์
เพื่อการเข้าถึงพุทธธรรม*

Buddha Images: The Development of Buddhist Innovation in
Symbolic Communication for Accessing the Dhamma

¹สุนทร จันทรนิเวศน์, ²กนกวรรณ กรุณาฤทธิโยธิน

¹Soontorn Channiwes, ²Kanokwan Karunatittiyotin

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

¹E-mail: heavenmoon50@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิชาการเรื่อง “พระพุทธรูป: พัฒนาการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์เพื่อการเข้าถึงพุทธธรรม” มุ่งอธิบายการสร้างพระพุทธรูปปฏิมากรรมที่เกิดขึ้นในดินแดนไทยในแต่ละยุคสมัยในฐานะสื่อแทนองค์พระศาสดา ซึ่งมีได้สะท้อนเพียงความเลื่อมใสศรัทธาทางศาสนา หากยังแฝงนัยสำคัญทางประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรมที่ผันแปรไปตามบริบทของกาลเวลา บทความชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างคติความเชื่อที่เปลี่ยนแปลงไปกับมูลเหตุของการสร้างพระพุทธรูป ตลอดจนเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องและการเปลี่ยนแปลงของพุทธลักษณะในแต่ละช่วงเวลา เพื่อทำความเข้าใจความเป็นไปของสังคมและวัฒนธรรมไทยผ่านพระพุทธรูป นอกจากนี้ บทความยังนำเสนอบริบทแนวคิดที่เป็นฐานในการสร้างนวัตกรรมพระพุทธรูปที่สัมพันธ์กับหลักฐานในพระไตรปิฎก และการดำรงอยู่ของศรัทธาในหมู่พุทธศาสนิกชน อันทำให้พระพุทธรูปทำหน้าที่เป็นสื่อการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงจากรูปธรรมสู่นามธรรม และเอื้อต่อการเข้าถึงพุทธธรรม ทั้งในมิติการเรียนรู้และการสืบทอดพระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่ในสังคมไทยอย่างต่อเนื่อง

คำสำคัญ: พระพุทธรูป; พุทธนวัตกรรม; การสื่อสารเชิงสัญลักษณ์; พุทธศิลป์; การเข้าถึงพุทธธรรม

ABSTRACT

This academic article, entitled Buddha Images: The Development of Buddhist Innovative Symbolic Communication for Access to the Dhamma, aims to explain the creation of Buddhist sculptural representations that have emerged in the land of Thailand in each historical period as media representing the Buddha. These images possess beauty and are filled with meaning; however, in reality, Buddha images do not reflect only religious faith in Buddhism, but also embody significant historical, social, and cultural implications that vary according to temporal contexts. The article focuses on perspectives related to belief systems that have transformed across different periods, and emphasizes the causes underlying the creation of innovative Buddha images for access to the Dhamma, including relevant historical events and changes in the physical characteristics of Buddhist sculptural forms. This

* Received February 15, 2025; Revised September 26 2025; Accepted October 3, 2025

approach enables an understanding of social and cultural conditions in various periods of Thai society through Buddha images, based on contextual frameworks that guide the creation of innovative Buddha images as evidenced in the **Tipiṭaka** and the faith of Buddhist adherents toward Buddhism. Such communication involves interpretation that moves from the concrete to the abstract, which constitutes an important factor in the study necessary for the continued existence and preservation of Buddhism.

Keywords: Buddha Images; Buddhist Innovation; Symbolic Communication; Buddhist Art; Access to the Dhamma

บทนำ

ก่อนการปรากฏของพระพุทธรูปในฐานะพุทธปฏิมากรรม พุทธศาสนิกชนยังมิได้ใช้รูปเคารพที่เป็นรูปเหมือนขององค์พระศาสดาเป็นสื่อในการบูชา หากแต่ใช้ปูชนียวัตถุหรือปูชนียสถานเป็นสัญลักษณ์แทนการระลึกถึงพระพุทธรูป ประเพณีการสร้างพระพุทธรูป ซึ่งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “พระพุทธรูปปฏิมา” ปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกในราวพุทธศตวรรษที่ 6-7 หรือประมาณ 2,000 ปีมาแล้ว ภายหลังจากเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้ขยายตัวออกจากชมพูทวีปไปยังดินแดนต่าง ๆ ในระยะเวลาก่อนหน้านั้น เมื่อพุทธศาสนิกชนประสงค์จะบูชาและระลึกถึงพระพุทธรูป มักใช้สิ่งที่เป็นที่ตั้งแห่งการเคารพบูชาแทนองค์พระศาสดา โดยเฉพาะในสมัยพุทธกาล ผู้ที่ยึดถือพระพุทธรูป พระธรรมคำสั่งสอน และพระสงฆ์ ซึ่งรวมเรียกว่า “พระไตรสรณคมน์” ยังไม่ปรากฏการสร้างพระพุทธรูปเป็นวัตถุแทนองค์พระพุทธรูป แต่ใช้เจดีย์ในฐานะสื่อแห่งความศรัทธา ซึ่งเกิดขึ้น ภายหลังจากดับขันธปรินิพพานของพระพุทธรูป (กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2513)

แนวคิดเรื่องเจดีย์ในพระพุทธศาสนามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อความเข้าใจพัฒนาการของพุทธศิลป์และการสื่อสารทางศาสนา โดยเจดีย์แบ่งออกเป็น 4 ประเภท ได้แก่ (1) พระธาตุเจดีย์ (2) บริโภคเจดีย์ (3) ธรรมเจดีย์ และ (4) อุเทสิกเจดีย์ ซึ่งสะท้อนการใช้สื่อแทนองค์พระศาสดาทั้งในมิติรูปธรรมและนามธรรม หลักฐานใน มหาปรินิพพานสูตร แสดงแนวคิดสำคัญว่า พระธรรมและพระวินัยที่พระพุทธรูปทรงแสดงและทรงบัญญัติไว้ จะเป็นศาสดาแทนองค์พระพุทธรูปเมื่อพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 10 ข้อ 202: 150-166) แนวคิดดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าการสื่อสารทางพระพุทธศาสนาในระยะแรกมิได้เน้นการแทนองค์พระศาสดาด้วยรูปเคารพ หากแต่เน้นการยึดถือหลักธรรมและวินัยเป็นแก่นสาร ต่อมา เมื่อการจาริกแสวงบุญไปยังสังเวชนียสถาน 4 แห่ง และขยายเป็น 8 แห่งในกาลหลัง ได้รับความนิยมมากขึ้น จึงสะท้อนบทบาทของสถานที่ ศรัทธา และประสบการณ์ทางศาสนาในฐานะสื่อกลางที่เชื่อมโยงพุทธศาสนิกชนกับพระพุทธรูปในเชิงสัญลักษณ์

เมื่อพิจารณาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ จะเห็นได้ว่าการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนาสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนา ทั้งการสร้างเสาศิลา การจาริกสัญลักษณ์พระธรรมจักร และการสร้างสถูป เช่น มหาสถูปสาญจี ซึ่งกลายเป็นต้นแบบของการแสดงฐานันดรภาพและความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูป (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2558) ต่อมาในราวพุทธศตวรรษที่ 6-7 ได้เกิดพระพุทธรูปศิลปะคันธาระ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากศิลปะกรีก-โรมัน ก่อนจะพัฒนาต่อเนื่องในศิลปะมอราและอมราวดี และส่งอิทธิพลเข้าสู่ศรีลังกาและดินแดนไทย เช่น ศิลปะทวารวดีและศรีวิชัย (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2558) อย่างไรก็ตาม งานวิชาการส่วนใหญ่มักมุ่งศึกษาพระพุทธรูปในเชิงประวัติศาสตร์ศิลปะ รูปแบบทางช่าง หรือโบราณคดีเป็นหลัก ขณะที่มีการทำความเข้าใจพระพุทธรูปในฐานะ

“นวัตกรรมการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์” ที่เอื้อต่อการเข้าถึงพุทธธรรมของพุทธศาสนิกชนในแต่ละยุคสมัยยังขาดการอธิบายอย่างเป็นระบบและเชื่อมโยงกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรม

บทความวิชาการนี้จึงมุ่งนำเสนอพัฒนาการของพระพุทธรูปในฐานะอุเทสิกะเจดีย์ ซึ่งถือเป็นพุทธนวัตกรรมทางพุทธศิลป์หรือพุทธปฏิมากรรมประเภทหนึ่ง โดยมุ่งอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างการสร้างพระพุทธรูปกับคติความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี ค่านิยม และจิตศรัทธาของผู้สร้างในแต่ละยุคสมัย บทความมุ่งเน้นการวิเคราะห์พระพุทธรูปในฐานะสื่อการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงจากรูปธรรมสู่นามธรรม อันเป็นกลไกสำคัญในการทำให้พุทธศาสนิกชนสามารถเข้าถึงพุทธธรรม และมีส่วนช่วยในการดำรงอยู่และการสืบทอดพระพุทธศาสนาในบริบทสังคมและวัฒนธรรมไทยจนถึงปัจจุบัน

การสร้างพระพุทธรูปที่มีปรากฏในพระไตรปิฎก

การสร้างพระพุทธรูปในพระพุทธศาสนามีรากฐานทางแนวคิดที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก โดยเฉพาะแนวคิดเรื่อง “มหาปุริสลักษณะ” หรือ “มหาบุรุษลักษณะ” ซึ่งหมายถึงลักษณะของบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ อันเป็นคุณลักษณะเฉพาะของพระพุทธเจ้า (พระอุตรคณาธิการ, 2551) แนวคิดดังกล่าวมิได้เป็นเพียงคำอธิบายเชิงพรรณนาในคัมภีร์เท่านั้น หากแต่ทำหน้าที่เป็นกรอบเชิงแนวคิดที่ถูกนำมาใช้กำหนดพุทธลักษณะของพระพุทธรูปในกาลต่อมา เพื่อให้สอดคล้องกับคัมภีร์และคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ทั้งนี้ แม้พระไตรปิฎกจะมีได้บัญญัติให้สร้างพระพุทธรูปโดยตรง แต่การอธิบายพุทธลักษณะอย่างเป็นระบบได้เอื้อให้เกิดการถ่ายทอดคุณลักษณะของพระพุทธเจ้าในเชิงสัญลักษณ์ผ่านศิลปกรรมในยุคหลัง (Karlsson, 2000)

ตามคัมภีร์พุทธศาสนา บุคคลที่จะได้ชื่อว่าเป็นมหาบุรุษต้องบำเพ็ญเพียรบารมีครบถ้วน 30 ทศ ประกอบด้วย (1) บารมีธรรมดา 10 ประการ (2) อุปบารมี 10 ประการ และ (3) ปรมัตถบารมี 10 ประการ (พระพรหมคุณาภรณ์, 2551) หลักบารมีดังกล่าวสะท้อนถึงความสมบูรณ์ทั้งด้านคุณธรรมและปัญญา ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของการเป็นพระพุทธเจ้า และเป็นฐานทางความคิดที่ส่งผลต่อการสร้างภาพแทนองค์พระศาสดาในเชิงสัญลักษณ์ โดยการสร้างพระพุทธรูปมิได้มุ่งถ่ายทอดเพียงรูปลักษณ์ทางกายภาพ หากแต่เป็นการสื่อสารคุณลักษณะภายในของพระมหาบุรุษผ่านรูปธรรมทางศิลปกรรม ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องวัฒนธรรมภาพในพุทธศาสนายุคต้นที่มองว่าสัญลักษณ์ทางทัศนศิลป์เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเผยแผ่และธำรงพระพุทธศาสนา (Karlsson, 2000)

เมื่อพระพุทธเจ้าประสูติ มีหลักฐานปรากฏในพระไตรปิฎกว่าทรงมีลักษณะต้องด้วยมหาปุริสลักษณะ 32 ประการ พร้อมทั้งมีคำพยากรณ์ว่า หากทรงครองเรือนจะได้เป็นพระจักรพรรดิราช ครบครองแผ่นดินที่มีมหาสมุทรทั้ง 4 เป็นขอบเขต แต่หากทรงออกผนวชจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าและเป็นศาสดาเอกของโลก หลักฐานดังกล่าวปรากฏชัดใน ลักษณะสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 11 ข้อ 200: 149) ซึ่งได้บรรยายรายละเอียดของมหาปุริสลักษณะทั้ง 32 ประการไว้อย่างเป็นระบบ ลักษณะเหล่านี้จึงกลายเป็นต้นแบบทางแนวคิดที่ศิลปินและช่างในยุคหลังนำมาใช้เป็นกรอบกำกับการสร้างพระพุทธรูป เพื่อแสดงสถานะความเป็นพระมหาบุรุษและความศักดิ์สิทธิ์ขององค์พระศาสดาในเชิงรูปธรรม

นอกจากมหาปุริสลักษณะ 32 ประการแล้ว พระไตรปิฎกยังกล่าวถึงลักษณะประกอบย่อยที่เรียกว่า “อสีตยานุพยัญชนะ” หรือ “อนุพยัญชนะ” อีก 80 ประการ ซึ่งเป็นลักษณะละเอียดอ่อนที่ช่วยเสริมความสมบูรณ์ของพระวรกาย ลักษณะเหล่านี้ครอบคลุมถึงอิริยาบถต่าง ๆ ได้แก่ การยืน การเดิน การนั่ง และการนอน ซึ่งล้วนแสดงถึงความงดงาม สง่างาม และความสมบูรณ์แห่งกายภาพและจิตวิญญาณ แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับการพัฒนาวัฒนธรรมภาพในพุทธศาสนายุคต้น ซึ่งเน้นการใช้สัญลักษณ์และรูปแบบเชิงอุปมานำไปสู่ความเข้าใจเชิงนามธรรม มากกว่าการเน้นการเลียนแบบรูปลักษณ์มนุษย์โดยตรง (Karlsson,

2000) งานศึกษาของ ฉลองเดช คุณานุมาน (2556) ชี้ให้เห็นว่า แนวคิดมหาปฐักษณะมีได้ทำหน้าที่เพียงเป็นคำอธิบายลักษณะทางกายภาพของพระพุทธรูปเท่านั้น หากแต่ทำหน้าที่เป็น “ปทัฏฐฐาน” หรือฐานความคิดสำคัญในการสร้างและกำหนดรูปแบบของพระพุทธรูปปฏิมาในฐานะสื่อทางศิลปกรรมเชิงสัญลักษณ์ด้วย งานวิจัยดังกล่าวอธิบายว่า มหาปฐักษณะเป็นแนวคิดที่มีรากฐานจากคัมภีร์โบราณก่อนพุทธกาล และได้รับการถ่ายทอดผ่านวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่อง โดยมีคติร่วมกันว่า บุคคลผู้ประกอบด้วยลักษณะดังกล่าวมีได้เพียงสองประเภท คือ พระเจ้าจักรพรรดิราชผู้ทรงธรรม และพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้สิ้นอาสวะกิเลสแล้ว แนวคิดนี้จึงส่งผลโดยตรงต่อการตีความและการสร้างภาพแทนองค์พระศาสดาในรูปของพระพุทธรูปที่สำคัญ งานศึกษาดังกล่าวยังชี้ให้เห็นข้อจำกัดเชิงรูปธรรมของการถ่ายทอดมหาปฐักษณะจากคัมภีร์สู่ศิลปกรรม เนื่องจากลักษณะบางประการเป็นนามธรรม หรือไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยสายตา เช่น กลิ่น เสียง หรืออริยาบถที่เคลื่อนไหว ส่งผลให้ในการสร้างพระพุทธรูปจริง ปรากฏเพียงมหาปฐักษณะบางส่วนและอนุพยัญชนะบางประการเท่านั้น โดยในกรณีศึกษาพระพุทธรูปปฏิมาศิลปะทวารวดี เมืองน่าน พบว่ามีการถ่ายทอดมหาปฐักษณะได้เพียง 16 ประการ และอนุพยัญชนะ 36 ประการ ซึ่งเป็นลักษณะที่สามารถแสดงออกได้ทางรูปทรงภายนอก

ข้อค้นพบดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า การสร้างพระพุทธรูปในพุทธศาสนาเป็นกระบวนการ “แปลความ” จากหลักธรรมและคัมภีร์สู่รูปธรรมทางศิลปกรรม โดยผ่านการรอบความเชื่อ วัฒนธรรม และจินตนาการของช่างในแต่ละสังคมและยุคสมัย แม้รูปแบบจะเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทท้องถิ่น แต่แก่นของแนวคิดมหาปฐักษณะยังคงทำหน้าที่เป็นโครงสร้างหลักในการสื่อสารพระคุณ พระปัญญา และพระบารมีของพระพุทธรูปอย่างต่อเนื่อง จากหลักฐานที่ปรากฏในพระคัมภีร์และการตีความทางวิชาการ จึงอาจสรุปได้ว่า แนวคิดเรื่องมหาปฐักษณะและอนุพยัญชนะทำหน้าที่เป็นกรอบเชิงสัญลักษณ์ที่เอื้อต่อการก่อรูปของพระพุทธรูปในกาลต่อมา การสร้างพระพุทธรูปจึงมิได้เป็นเพียงการสร้างรูปเคารพเพื่อการบูชาเท่านั้น หากแต่เป็นผลของกระบวนการพัฒนาวัฒนธรรมภาพในพระพุทธศาสนา ซึ่งเชื่อมโยงคำสอนในพระไตรปิฎกเข้ากับบริบททางสังคม ศรัทธา และการสื่อสารกับพุทธศาสนิกชน การถ่ายทอดคุณลักษณะของพระมหาบุรุษผ่านรูปธรรมทางศิลปกรรมจึงเป็นการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ที่นำผู้ศรัทธาจากรูปธรรมไปสู่นามธรรม อันเป็นพื้นฐานสำคัญของการเข้าถึงพุทธธรรมในพระพุทธศาสนา

พระพุทธรูปที่สื่อสารออกมาในรูปแบบสัญลักษณ์

แนวคิดการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนามีรากฐานมาจากคติความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งปรากฏอยู่ในวัฒนธรรมของมนุษย์ทั่วโลกตั้งแต่สมัยโบราณ โดยเฉพาะการใช้สัญลักษณ์แทนบุคคลหรือเหตุการณ์ศักดิ์สิทธิ์ก่อนการสร้างรูปเคารพในลักษณะรูปเหมือน (Huntington, 1990) การฝังศพหรือฝังภาชนะบรรจุกระดูกแล้วพูนดินขึ้นเหนือหลุมศพ เป็นรูปแบบพิธีกรรมที่พบได้ทั่วไปในหลายอารยธรรม และถือเป็นต้นแบบของการพัฒนาสถูปในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธรูป (พระพรหมคุณาภรณ์, 2557) สถูปสำคัญในยุคแรกของพระพุทธศาสนา เช่น มหาสถูปสาญจีในประเทศอินเดีย ซึ่งมีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 4-6 มีลักษณะเป็นรูปโอคว่ำ มีบัลลังก์อยู่บนยอดและมีฉัตรซึ่งเป็นเครื่องสูงแสดงฐานันดรภาพปักอยู่เหนือบัลลังก์ จัดอยู่ในประเภทพระธาตุเจดีย์ และสะท้อนแนวคิดการใช้สถาปัตยกรรมเป็นสื่อกลางเชิงสัญลักษณ์เพื่อแสดงความศักดิ์สิทธิ์และสถานะของพระพุทธรูป (พระพรหมคุณาภรณ์, 2557)

ในระบบคติการบูชาของพระพุทธศาสนา เจดีย์แบ่งออกเป็น 4 ประเภท ได้แก่ พระธาตุเจดีย์ บริโภาคเจดีย์ ธรรมเจดีย์ และอุเทสิกะเจดีย์ การบูชาพระศรีมหาโพธิ์ซึ่งเป็นสถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธรูป จัดอยู่ในประเภทบริโภาคเจดีย์ ส่วนคัมภีร์พระไตรปิฎกที่จารลงในใบลานถือเป็นธรรมเจดีย์ ขณะที่สิ่งก่อสร้างขึ้นเพื่อ

อุทิศและระลึกถึงพระพุทธเจ้าโดยตรง เช่น พุทธบัลลังก์ ธรรมจักรกับกวางหมอบ รอยพระพุทธบาท และ พระพุทธรูป จัดอยู่ในประเภทอุเทสิกเจดีย์ (พระพรหมคุณาภรณ์, 2558) พระพุทธรูปในฐานะอุเทสิกเจดีย์ จึงมีบทบาทสำคัญในฐานะสื่อกลางทางสัญลักษณ์ระหว่างพระพุทธเจ้าและพุทธศาสนิกชน โดยเป็นการ ถ่ายทอดคุณลักษณะ พระคุณ และเหตุการณ์ในพุทธประวัติผ่านรูปธรรมทางศิลปกรรม ซึ่งสอดคล้องกับการ ตีความเชิงพุทธศิลป์ว่าพระพุทธปฏิมาเป็นผลของการแปลความจากหลักธรรมในคัมภีร์สู่บริบททางวัฒนธรรม และสังคมของผู้สร้างในแต่ละยุคสมัย (ฉลองเดช คุณานูมาต, 2556)

พระพุทธรูปในฐานะพุทธปฏิมากรรม มีการกำหนดพุทธลักษณะผ่านอิริยาบถหลัก 4 ประการ ได้แก่ เดิน นั่ง ยืน และนอน รวมถึงการกำหนดท่าทางของพระหัตถ์และพระบาทที่เรียกว่า “ปาง” คำว่า “ปาง” หมายถึง ครึ่ง คราว หรือช่วงเวลา และถูกนำมาใช้เรียกเหตุการณ์สำคัญในพุทธประวัติ เช่น ปางประสูติ ปางปฐมเทศนา ตลอดจนใช้เรียกอิริยาบถและท่าทางของพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นเพื่อสื่อความหมายของ เหตุการณ์นั้น ๆ (พระพรหมคุณาภรณ์, 2558)

พระพุทธรูปปางสมาธิ แสดงอิริยาบถประทับนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ขวาทับพระหัตถ์ซ้าย วางอยู่บน พระเพลลา สื่อถึงการบำเพ็ญสมาธิและความสงบนิ่งแห่งจิต ขณะที่พระพุทธรูปปางมารวิชัย แสดงเหตุการณ์ สำคัญในพุทธประวัติขณะทรงเอาชนะพญามาร โดยการวางพระหัตถ์ขวาลงเหนือพระชานุ เป็นสัญลักษณ์ของ การเรียกพระแม่ธรณีมาเป็นพยานในการตรัสรู้

พระพุทธรูปปางไสยาสน์ แสดงอิริยาบถการบรรทมตะแคงขวา หรือที่เรียกว่า “สีหไสยาสน์” ซึ่ง เป็นท่านอนของราชสีห์ ปางนี้มีได้หมายถึงปรินิพพานเสมอไป เว้นแต่จะมีสัญลักษณ์ประกอบ เช่น ต้นสาละคู่ จึงจะสื่อถึงเหตุการณ์ปรินิพพานอย่างชัดเจน ส่วนพระพุทธรูปปางรำพึงและปางถวายเนตร แสดงเหตุการณ์ หลังการตรัสรู้ ซึ่งสะท้อนถึงกระบวนการพิจารณาธรรมและการแสดงความกตัญญูต่อพระศรีมหาโพธิ์ อันเป็น การสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ถึงพระปัญญาและพระคุณของพระพุทธเจ้า

พระพุทธรูปปางนาคปรก เป็นสัญลักษณ์ของการคุ้มครองและการปกป้องรักษา แสดงเหตุการณ์เมื่อ พญานาคมุจลินท์แผ่พังพานปกป้องพระพุทธเจ้าจากพายุฝนหลังการตรัสรู้ ขณะที่พระพุทธรูปปางประทาน อภัย หรือปางห้าม แสดงการยกพระหัตถ์ขึ้นเพื่อสื่อความหมายถึงการปกป้อง ความปลอดภัย และการระงับ ความขัดแย้ง ซึ่งในศิลปะไทยได้พัฒนารูปแบบย่อย เช่น ปางห้ามญาติ ปางห้ามสมุทร และปางห้ามพระแก่น จันทน์ ตามคติความเชื่อในแต่ละยุคสมัย

นอกจากนี้ พระพุทธรูปปางลีลา ซึ่งแสดงอิริยาบถการก้าวเดินอย่างอ่อนช้อย ถือเป็น การสร้างสรรค์พุทธศิลป์ที่สะท้อนคติมหาปุริสลักษณะ และเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติครั้งเสด็จลงจากดาวดึงส์เท วโลก ปางนี้จึงเป็นสัญลักษณ์ของพระมหากรุณาธิคุณและการโปรดสัตว์ของพระพุทธเจ้าอย่างเด่นชัด

กล่าวโดยสรุป พระพุทธรูปที่สื่อสารออกมาในรูปแบบสัญลักษณ์จัดอยู่ในประเภทอุเทสิกเจดีย์ โดยใช้รูปลักษณ์ อิริยาบถ และปางเป็นภาษาทางทัศนศิลป์เพื่อถ่ายทอดเหตุการณ์ในพุทธประวัติและหลักธรรม ให้พุทธศาสนิกชนสามารถรับรู้และเข้าใจร่วมกัน การกำหนดพระพุทธรูปประจำวันและปางต่าง ๆ ที่พบเห็นได้ ทั่วไปในสังคมไทย จึงสะท้อนบทบาทของพระพุทธรูปในฐานะสื่อการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงรูปธรรม ไปสู่นามธรรม เพื่อการเข้าถึงพุทธธรรมอย่างเป็นรูปธรรมและยั่งยืน

พัฒนาการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์

การสร้างพระพุทธรูปเป็นกระบวนการทางพุทธศิลป์ที่ได้รับการยอมรับและสืบทอดในสังคมไทยมา อย่างต่อเนื่อง โดยเป็นการถ่ายทอดทั้งศรัทธาทักษะทางศาสนาและทักษะเชิงช่างจากรุ่นสู่รุ่นเป็นระยะเวลายาวนาน จนทำให้รูปแบบของพระพุทธรูปในแต่ละยุคสมัยก่อรูปเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว นอกจากนี้ การสร้าง

พระพุทธรูปยังสะท้อนการผสมผสานระหว่างคติความเชื่อในพระพุทธศาสนากับความเชื่อท้องถิ่น รวมถึงบริบททางสังคมและวัฒนธรรมในช่วงเวลานั้น ๆ ส่งผลให้พระพุทธรูปมิได้เป็นเพียงวัตถุแห่งการบูชา หากแต่เป็นการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ที่สะท้อนอัตลักษณ์ของสังคมผู้สร้างอย่างชัดเจน (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2553)

ในเชิงพัฒนาการ ปางพระพุทธรูปในแต่ละยุคสมัยมีการปรับเปลี่ยนอย่างต่อเนื่องให้สอดคล้องกับคติความเชื่อและการตีความพุทธประวัติ ตัวอย่างสำคัญคือในสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่เกิดการรวบรวมและกำหนดจำนวนปางพระพุทธรูปมากกว่าช่วงเวลาใด ๆ ก่อนหน้านั้น เนื่องจากพระองค์ทรงมีพระราชดำริว่าการสร้างรูปพระโพธิสัตว์ในลักษณะเทวดา มนุษย์ หรือสัตว์ ไม่เหมาะสมที่จะใช้เป็นปูชนียวัตถุ จึงโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงค้นคว้าและจัดหมวดหมู่ปางพระพุทธรูป โดยอาศัยทั้งรูปแบบที่มีมาก่อนและการศึกษาจากพระคัมภีร์ เพื่อกำหนดปางที่สื่อถึงพระอิริยาบถและเหตุการณ์ในพุทธประวัติ ส่งผลให้เกิดปางพระพุทธรูปจำนวนรวมทั้งสิ้น 40 ปาง (ไม่รวมปางเสวยวิมุตติสุข 7 ปาง) ต่อมาในยุคร่วมสมัย รูปลักษณะของพระพุทธรูปได้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมีนัยสำคัญจากปัจจัยทางสังคมและความคิดสมัยใหม่ โดยมีการลดทอนมหาบุรุษลักษณะบางประการ เช่น การตัดพระอุษณิษะ และการทำใบพระกรรณให้สั้นลง เพื่อให้สอดคล้องกับลักษณะบุรุษไทย รวมถึงการปรับรูปแบบจีวรจากลักษณะเรียบแบบพระวรกายมาเป็นริ้วผ้าธรรมชาติ และการทำลวดลายจีวรให้เลียนแบบผ้าจริง ซึ่งลักษณะดังกล่าวสะท้อนแนวคิด “พระพุทธรูปแบบพระราชนิยม” ในสมัยรัชกาลที่ 4 (กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2505)

การพัฒนาพระพุทธรูปในยุคกึ่งพุทธกาลยังปรากฏอย่างเด่นชัดในการสร้างพระพุทธรูป “พระศรีศากยะทศพลญาณ” ซึ่งเป็นพระประธานในพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม สร้างขึ้นภายใต้ความเชื่อว่าพระพุทธศาสนามีอายุ 5,000 ปี โดยพระพุทธรูปองค์นี้เป็นพระพุทธรูปหล่อขนาดใหญ่ สูงประมาณ 15 เมตร ออกแบบโดยศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี มีลักษณะเป็นการผสมผสานระหว่างศิลปะสุโขทัยกับแนวสมจริงแบบสมัยใหม่ เห็นได้จากพระพักตร์และพระมิ่งสะที่มีความเป็นมนุษย์จริง รวมถึงจีวรที่แสดงริ้วผ้าอย่างเป็นธรรมชาติ พระพุทธรูปองค์นี้จึงนับเป็นตัวแทนสำคัญของพระพุทธรูปไทยยุคร่วมสมัย และเป็นต้นแบบของการสร้างพระพุทธรูปในเวลาต่อมา (ทศพล จังพานิชย์กุล, 2546)

กล่าวโดยสรุป พัฒนาการของพระพุทธรูปในฐานะพุทธนวัตกรรมการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ เป็นผลจากกระบวนการปรับตัวของพุทธศิลป์ให้สอดคล้องกับกาลเวลา ความเชื่อ และบริบททางสังคม การสร้างพระพุทธรูปจึงทำหน้าที่เป็นสื่อกลางที่ถ่ายทอดหลักธรรมและพุทธประวัติผ่านรูปลักษณะทางศิลปกรรม เพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันในสังคม และเอื้อให้พุทธศาสนิกชนสามารถเข้าถึงพุทธธรรมได้อย่างเหมาะสมในทุกยุคทุกสมัย อันเป็นพื้นฐานสำคัญของการอยู่ร่วมกันอย่างสงบในสังคม

พระพุทธรูป: การสื่อสารเพื่อเข้าถึงพระพุทธธรรม

หลักธรรมทางพระพุทธศาสนามีจำนวนมากและหลากหลาย แต่หลักธรรมที่ถือเป็นแม่บทของพุทธธรรมทั้งหมด คือ อริยสัจ 4 ซึ่งเป็นหลักความจริงอันประเสริฐที่ช่วยให้มนุษย์เข้าใจความเป็นจริงของธรรมชาติและชีวิตอย่างถูกต้อง อริยสัจ 4 หมายถึง ความจริงที่พระอริยบุคคลรู้แจ้ง และเป็นความจริงที่ทำให้ผู้เข้าถึงกลายเป็นอริยบุคคล ผู้ประเสริฐกว่าสามัญชนทั่วไป (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2548) หลักธรรมดังกล่าวจึงเป็นแก่นสำคัญของการปฏิบัติในพระพุทธศาสนา และเป็นเป้าหมายสูงสุดของการเข้าถึงพุทธธรรม พระพุทธรูปในฐานะพุทธปฏิมากรรม มิได้ทำหน้าที่เป็นเพียงวัตถุแห่งการบูชาทางศาสนาเท่านั้น หากยังเป็นสื่อกลางเชิงสัญลักษณ์ที่ถ่ายทอดหลักธรรมให้ผู้พบเห็นสามารถรับรู้และตีความในเชิงนามธรรมได้ โดยสัญลักษณ์ที่ปรากฏผ่านพระพุทธรูปสามารถเชื่อมโยงไปสู่หลักธรรมสำคัญหลายประการ หนึ่งในหลักธรรมที่

สะท้อนผ่านงานพุทธศิลป์อย่างชัดเจน คือ หลักจาคะหรือการเสียสละ ซึ่งสอดคล้องกับหลักทานในพระพุทธศาสนา การสร้างศาสนสถานขนาดใหญ่ เช่น พระปรางค์วัดอรุณราชวราราม เป็นตัวอย่างของการเสียสละทั้งทรัพยากร สติปัญญา ความสามารถ และความสุขส่วนตัวของผู้เกี่ยวข้อง การก่อสร้างดังกล่าวจึงสามารถตีความได้ว่าเป็นสัญลักษณ์แห่งจาคะธรรมที่ปรากฏในรูปธรรมอย่างเด่นชัด

นอกจากนี้ หลักธรรมเรื่องเมตตาและกรุณา ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของพรหมวิหาร 4 ยังสามารถถ่ายทอดผ่านพระพุทธรูปและสถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนาได้ในเชิงสัญลักษณ์ พรหมวิหาร 4 เป็นหลักธรรมที่ว่าด้วยความประพฤตินับประเสริฐบริสุทธิ์ และเป็นกรอบกำกับการดำเนินชีวิตให้เป็นไปด้วยความเกื้อกูลต่อมนุษย์และสรรพสัตว์ (พระพรหมคุณาภรณ์ [ป.อ. ปยุตฺโต], 2548) การสร้างพระปรางค์วัดอรุณราชวรารามสามารถตีความได้ว่าเป็นการแสดงออกถึงเมตตา กล่าวคือ ความปรารถนาดีที่บรรพชนไทยมีต่ออนุชนรุ่นหลัง ให้ได้ชื่นชมความงามทางศิลปกรรม อันก่อให้เกิดความสุขทางใจ และนำไปสู่การแผ่เมตตาเกื้อกูลผู้อื่น ขณะที่หลักกรุณาสามารถตีความได้ว่าเป็นความตั้งใจที่จะช่วยเหลือและขัดเกลาจิตใจของผู้คนให้คลายจากความแข็งกระด้างและความทุกข์ทางจิตใจ ผ่านการเข้าถึงคุณค่าทางพุทธธรรม อีกหลักธรรมหนึ่งที่สามารถถ่ายทอดผ่านพระพุทธรูปในเชิงสัญลักษณ์ คือ หลักกตัญญูกตเวทิตี ซึ่งประกอบด้วยความหมายสองประการ ได้แก่ “กตัญญู” คือการรู้คุณ และ “กตเวทิตี” คือการตอบแทนและประกาศคุณความดี ตัวอย่างที่ชัดเจนปรากฏในกรณีการสร้างพระปรางค์วัดอรุณราชวราราม ซึ่งเริ่มต้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ 2) และได้รับการสานต่อจนแล้วเสร็จในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) การสืบสานพระราชปณิธานดังกล่าวสามารถตีความได้ว่าเป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูกตเวทิตีของพระราชโอรสที่มีต่อพระราชบิดา และเป็นการประกาศพระเกียรติคุณให้ปรากฏแก่สาธารณชน

นอกจากนี้ หลักธรรมเรื่องสามัคคี ซึ่งหมายถึงความพร้อมเพรียงและความร่วมมือร่วมใจกัน ก็เป็นอีกหลักธรรมหนึ่งที่สะท้อนผ่านการสร้างงานพุทธศิลป์ขนาดใหญ่ การก่อสร้างพระปรางค์หรือพระพุทธรูปที่มีขนาดใหญ่และมีความประณีตงดงาม จำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือของผู้คนจำนวนมาก ทั้งผู้ให้การอุปถัมภ์และผู้ลงแรงปฏิบัติ การรวมพลังจากจินตนาการสู่รูปธรรมที่สามารถสัมผัสได้จริง จึงเป็นหลักฐานเชิงสัญลักษณ์ของพลังแห่งความสามัคคีในสังคม หลักธรรมเรื่องจาคะ เมตตากรุณา กตัญญูกตเวทิตี และสามัคคี ล้วนเป็นหลักธรรมที่มีความจำเป็นต่อสังคมไทยอย่างยิ่ง โดยเฉพาะในบริบทของสังคมที่ต้องการความรัก ความปรองดอง และความสมานฉันท์ หลักธรรมเหล่านี้สามารถดำรงอยู่และส่งผลได้อย่างมั่นคง ต้องอาศัยพลังภายในตามหลักพละ 5 ได้แก่ ศรัทธาพละ วิริยะพละ สติพละ สมาธิพละ และปัญญาพละ ซึ่งเป็นพลังที่ทำให้การดำเนินชีวิตเป็นไปด้วยความมั่นคงและไม่หวั่นไหวต่ออุปสรรคทั้งปวง (พระพรหมคุณาภรณ์ [ป.อ. ปยุตฺโต], 2548) นอกจากบทบาทของพระพุทธรูปในฐานะสื่อกลางทางศรัทธาแล้ว พระพุทธรูปยังทำหน้าที่เป็น “ภาษาทางสายตา” ของพุทธธรรมที่ช่วยนำผู้พบเห็นเข้าสู่กระบวนการพิจารณาธรรมอย่างเป็นระบบ พุทธศิลป์จึงมิใช่เพียงการสร้างความงามทางรูปทรง หากแต่เป็นการจัดวางสัญลักษณ์ที่มีรากฐานจากพุทธปรัชญา เพื่อกระตุ้นการรับรู้จากระดับประสาทสัมผัสไปสู่ระดับปัญญา รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง อธิบายว่า พระพุทธรูปเป็นสื่อเชิงสัญลักษณ์ที่ทำหน้าที่เชื่อมโยงโลกแห่งรูปธรรมกับโลกแห่งนามธรรม โดยพุทธลักษณะ อิริยาบถ และปางต่าง ๆ ล้วนมีความหมายที่สัมพันธ์กับหลักธรรมและพุทธประวัติ เมื่อพุทธศาสนิกชนทำการบูชาพระพุทธรูป จึงมิได้เป็นเพียงการแสดงออกทางพิธีกรรม หากแต่เป็นกระบวนการสื่อสารที่เอื้อต่อการใคร่ครวญธรรมะ และการเข้าถึงสาระของพุทธธรรมผ่านรูปแบบทางศิลปกรรม (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2553)

ในอีกมิติหนึ่ง การสื่อสารพุทธธรรมผ่านพระพุทธรูปจะเกิดผลอย่างสมบูรณ์ได้ ต้องอาศัยพลังภายในของผู้รับสารตามหลักพละ 5 ได้แก่ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา ซึ่งเป็นพลังที่ทำให้การรับรู้ทาง

ศาสนาไม่หยุดอยู่เพียงความเลื่อมใส หากพัฒนาไปสู่ความเข้าใจอย่างถูกต้องตามความเป็นจริง พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ชี้ให้เห็นว่า พุทธธรรมมุ่งเน้นการรู้แจ้งด้วยปัญญาเป็นที่สุด การบูชาพระพุทธรูปจึงควรเป็นจุดเริ่มต้นของการเจริญศรัทธา แล้วนำไปสู่การพิจารณาเหตุและผลตามหลักอริยสัจ 4 เมื่อการสื่อสารผ่านสัญลักษณ์ทางพุทธศิลป์สามารถกระตุ้นให้เกิดการพัฒนาพละ 5 ได้อย่างสมดุล พระพุทธรูปก็จะทำหน้าที่เป็นสื่อกลางที่นำพุทธศาสนิกชนเข้าสู่การเข้าถึงพุทธธรรมทั้งในเชิงรูปธรรมและเชิงปฏิบัติอย่างแท้จริง (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2551)

โดยสรุป พระพุทธรูปในฐานะสื่อการสื่อสารเพื่อเข้าถึงพระพุทธรธรรม เป็นกระบวนการถ่ายทอดหลักธรรมจากนามธรรมสู่รูปธรรม เพื่อขัดเกลาจิตใจและชี้นำการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชน อริยสัจ 4 ในฐานะแม่บทของพุทธธรรม ทำหน้าที่เป็นแกนกลางของการสื่อสารดังกล่าว ขณะที่หลักธรรมอื่น ๆ ที่ปรากฏผ่านสัญลักษณ์ทางพุทธศิลป์ ช่วยเสริมให้การเข้าถึงพุทธธรรมเป็นไปอย่างลึกซึ้งและสอดคล้องกับบริบทของชีวิตมนุษย์ในทุกยุคทุกสมัย

สรุป

จากการวิเคราะห์สามารถสรุปได้ว่า พระพุทธรูปมิได้เป็นเพียงวัตถุแห่งการบูชา หากแต่เป็น “พุทธนวัตกรรมการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์” ที่พัฒนาขึ้นจากระบบการใช้ปูนียวัตถุและปูนียสถานในระยะแรกของพระพุทธรศาสนา ก่อนจะค่อย ๆ เปลี่ยนผ่านสู่การสร้างพุทธปฏิมากรรมในฐานะอุเทสิกะเจดีย์ที่ทำหน้าที่แทนองค์พระศาสดาในเชิงรูปธรรมและนามธรรม โดยมีรากฐานสำคัญจากคัมภีร์และแนวคิดในพระไตรปิฎก เช่น การยึดถือพระธรรมและพระวินัยเป็นศาสดาแทนพระพุทธเจ้า ตลอดจนแนวคิดมหาปุริสลักษณะและอนุพยัญชนะที่ถูกนำมาเป็นกรอบกำกับการสร้างพุทธลักษณะเพื่อสื่อถึงพระคุณและพระบารมีของพระพุทธเจ้า การเกิดขึ้นของพระพุทธรูปในศิลปะคันธาระ มถุรา และอมราวตี รวมถึงการแพร่เข้าสู่บริบทไทย แสดงให้เห็นกระบวนการ “แปลความ” จากหลักธรรมสู่รูปธรรมทางศิลปกรรมที่สัมพันธ์กับคติความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี และจิตศรัทธาของผู้สร้างในแต่ละยุคสมัย นอกจากนี้ การกำหนด “ปาง” และอิริยาบถต่าง ๆ ของพระพุทธรูปยังทำหน้าที่เป็นภาษาทางทัศนศิลป์ที่ถ่ายทอดพุทธประวัติและหลักธรรมให้เกิดความเข้าใจร่วมกันในสังคม และเชื่อมโยงการรับรู้จากรูปธรรมไปสู่นามธรรมได้อย่างเป็นระบบ

บทความนี้ชี้ให้เห็นว่า การทำความเข้าใจพระพุทธรูปในมิติ “การสื่อสารเพื่อเข้าถึงพุทธธรรม” ทำให้มองเห็นคุณค่าทางวิชาการที่มากกว่าการศึกษาด้านรูปแบบศิลปะหรือโบราณคดีเพียงอย่างเดียว กล่าวคือ พระพุทธรูปสามารถทำหน้าที่เป็นสื่อกลางที่กระตุ้นศรัทธาและนำไปสู่กระบวนการพิจารณาธรรม โดยมีอริยสัจ 4 เป็นแกนกลางของพุทธธรรม และหลักธรรมอื่น ๆ เช่น จาคะ เมตตากฎณา กตัญญูกตเวที และสามัคคี เป็นคุณค่าที่สามารถถ่ายทอดและตีความผ่านสัญลักษณ์ในพุทธศิลป์ได้ อีกทั้งการเข้าถึงพุทธธรรมผ่านพระพุทธรูปจะเกิดผลอย่างสมบูรณ์ได้เมื่อผู้รับสารมี “พลังภายใน” ตามหลักพละ 5 ซึ่งทำให้การรับรู้ไม่หยุดอยู่เพียงพิธีกรรมหรือความเลื่อมใส แต่พัฒนาไปสู่ความเข้าใจตามความเป็นจริง อันสะท้อนว่า พระพุทธรูปเป็นสื่อเชิงวัฒนธรรมที่มีนัยสำคัญทั้งด้านการธำรงศาสนา การหล่อหลอมคุณธรรมทางสังคม และการสร้างความต่อเนื่องของอัตลักษณ์ไทยในมิติศรัทธาและการอยู่ร่วมกันอย่างสงบ

ทั้งนี้ แนวคิดที่นำเสนออาจเป็นประโยชน์ต่อการต่อยอดในอนาคตทั้งเชิงวิชาการและเชิงปฏิบัติ โดยสามารถนำไปใช้พัฒนากิจกรรมการศึกษาพระพุทธรูปแบบสหวิทยาการที่บูรณาการพุทธศาสตร์ มานุษยวิทยา วัฒนธรรมศึกษา และศาสตร์การสื่อสาร เพื่ออธิบาย “การแปลความหมาย” ของสัญลักษณ์พุทธศิลป์ในบริบทชุมชนร่วมสมัย ตลอดจนสามารถประยุกต์ใช้ในการออกแบบสื่อการเรียนรู้ การจัดนิทรรศการ หรือการสื่อสาร

สาขารณศาสตร์ด้านศาสนาและวัฒนธรรมให้ผู้คนเข้าถึงพุทธธรรมได้อย่างมีความหมาย โดยยังคงยึดโยงกับหลักธรรมเป็นแก่น และเปิดพื้นที่ให้เกิดความเข้าใจร่วมกันในสังคมที่หลากหลายมากขึ้น

บรรณานุกรม

- กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2505). *ศาสนสมเด็จ* (เล่มที่ 19). กรุงเทพมหานคร: องค์การคำครุสภา.
- กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2513). *ตำนานพระพุทธเจดีย์*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา.
- ฉลองเดช คุณานุมาน. (2556). แนวคิดมหาปฐกฐิกขณะ พระพุทธปฏิมา ศิลปะไทลื้อ เมืองน่าน. *วารสารวิจิตรศิลป์*, 4(2), 117-176.
- ทศพล จังพานิชย์กุล. (2546). *พระพุทธรูป: มรดกล้ำค่าของเมืองไทย*. กรุงเทพมหานคร: คอม่่า.
- พระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (เล่มที่ 10). *ทีฆนิกาย มหาวรรค*.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2558). *กาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก*. สำนักพิมพ์ผลิธัมม์.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2558). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์* (พิมพ์ครั้งที่ 11). กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์.พริ้นติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด.
- พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ). (2551). *พจนานุกรมบาลี-ไทย*. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ยูรวงค์พริ้นติ้ง จำกัด.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539) *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 10*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539) *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 11*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. (2553). *รู้เรื่องพระพุทธรูป*. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มิวเซียมเพรส.
- Huntington, S. L. (1990). Early Buddhist art and the theory of aniconism. *Art Journal*, 49(4), 401-408.
- Karlsson, K. (2000). *The formation of early Buddhist visual culture*. Jönköping University & Stockholm University.